

บทที่ 3 วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยใช้แนวทางการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) เป็นการวิจัยเพื่อศึกษาระบบการปรับเปลี่ยนภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชนในการจัดการลุ่มน้ำแม่ฮ่องบ้านจะบูนี อำเภอแม่จัน จังหวัดเชียงราย โดยผู้วิจัยได้ศึกษาเอกสารทางวิชาการ แนวคิดทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อเป็นแนวทางในการกำหนดกรอบแนวคิดที่จะศึกษา โดยมีแนวทางและวิธีการดำเนินการวิจัยดังนี้

- 3.1 ข้อมูลและแหล่งข้อมูล
- 3.2 การกำหนดพื้นที่ในการวิจัย
- 3.3 วิธีการและเครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย
- 3.4 การเก็บและรวบรวมข้อมูล
- 3.5 การตรวจสอบข้อมูล
- 3.6 การวิเคราะห์ข้อมูลและแปลผล

3.1 ข้อมูลและแหล่งข้อมูล

การศึกษาข้อมูลได้จากแหล่งข้อมูล 2 ลักษณะคือ แหล่งข้อมูลที่เป็นเอกสาร และแหล่งข้อมูลที่เป็นบุคคล อธิบายรายละเอียดได้ดังนี้

3.1.1 การศึกษาข้อมูลจากแหล่งข้อมูลที่เป็นเอกสาร

ในการวิจัยครั้งนี้ เป็นการวิจัยเรื่องกระบวนการปรับเปลี่ยนภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชนในการจัดการลุ่มน้ำ ดังนั้นผู้วิจัยได้ศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องดังต่อไปนี้

1. แนวคิดเกี่ยวกับลุ่มน้ำและการจัดการลุ่มน้ำ
2. แนวคิดการมีส่วนร่วม
3. แนวคิดเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม
4. แนวคิดเกี่ยวกับเครือข่าย
5. แนวคิดเกี่ยวกับภูมิปัญญา
6. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ตลอดจนศึกษาข้อมูลจากเอกสารของหมู่บ้านจะบู่สี อำเภอแม่จัน จังหวัด เชียงราย ได้แก่ ข้อมูลความจำเป็นพื้นฐาน (จปฐ.) แบบสำรวจข้อมูลพื้นฐานระดับหมู่บ้านของ คณะกรรมการพัฒนาชนบทแห่งชาติ (กชช.2ค.) ข้อมูลด้านพื้นที่แสดงที่ตั้งหมู่บ้าน สภาพภูมิ ประเทศ เส้นทางการคมนาคม ข้อมูลพื้นฐานทางเศรษฐกิจ ข้อมูลทางด้านประชากรและการตั้งถิ่นฐาน โดยรวบรวมข้อมูลจากเอกสารของหน่วยงานทางราชการต่างๆ เช่น พัฒนาการอำเภอ องค์การบริหารส่วนตำบล และจากเอกสารของหน่วยงานเอกชนต่างๆ แล้วนำข้อมูลเหล่านี้มา วิเคราะห์และรวบรวมใช้เป็นข้อมูลพื้นฐานบางส่วน จากนั้นนำข้อมูลไปตรวจสอบอีกครั้งในพื้นที่ ทำการวิจัย

3.1.2 การศึกษาจากแหล่งข้อมูลที่เป็นบุคคล

การเก็บรวบรวมข้อมูลด้วยวิธีเชิงคุณภาพ โดยการสัมภาษณ์จะใช้แบบ สัมภาษณ์กึ่งโครงสร้าง การสัมภาษณ์แบบกึ่งไม่มีโครงสร้าง และการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม โดยการสร้างความสัมพันธ์กับผู้ให้ข้อมูลหลัก ที่เป็นกลุ่มภายในชุมชน ในช่วงแรกผู้วิจัยสร้างความคุ้นเคยและการยอมรับจากผู้ให้ข้อมูลหลัก 2 กลุ่มได้แก่

1. กลุ่มตัวแทนผู้บริหารจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ ตัวแทนจากหน่วยงานที่รับผิดชอบงานพัฒนาลุ่มน้ำแม่สลอง ตามแผนงานหลักทางกายภาพของลุ่มน้ำ คือ ดิน น้ำ ป่า และแผนงานหลักทางการพัฒนาคุณภาพชีวิตมีหลายหน่วยงานคือ

- ศูนย์พัฒนาและส่งเสริมชาวเขา จังหวัดเชียงราย
- ศูนย์การศึกษานอกโรงเรียน จังหวัดเชียงราย
- โครงการพัฒนาเพื่อความมั่นคง แม่ฟ้าหลวงจังหวัดเชียงราย
- ศูนย์จัดการค่าน้ำที่ 10 กรมป่าไม้
- โครงการควบคุมไฟป่าพื้นที่ข้างเคียงดอยตุง
- องค์การบริหารส่วนตำบล แม่สลองนอก
- กองทัพอากาศที่ 3 กองบัญชาการทหารสูงสุด
- มูลนิธิพัฒนาชุมชนในเขตภูเขา

2. กลุ่มผู้นำชุมชน

1) ผู้นำชุมชนที่เป็นทางการได้แก่กรรมการองค์การบริหารส่วนตำบล กรรมการหมู่บ้าน เจ้าอาวาสวัดในชุมชน หัวหน้าชาวเขา

2) ผู้นำอย่างไม่เป็นทางการ ผู้อาวุโส นายเหมือง ประธานกรรมการ ป่าชุมชน และบุคคลที่มีความรู้ความชำนาญในการจัดการลุ่มน้ำ

3.2 การกำหนดพื้นที่ในการวิจัย

พื้นที่ศึกษาครั้งนี้ คือ กลุ่มน้ำแม่สะลอง กลุ่มบ้านจะบูนี อำเภอแม่สะลอง จังหวัด เชียงราย ซึ่งเป็นพื้นที่ป่าต้นน้ำอยู่ในเขตภาคเหนือตอนบน มีสภาพเป็นป่าดิบเขา เป็นชุมชนดั้งเดิมที่มีความผูกพันกับลุ่มน้ำในลักษณะการอนุรักษ์ ด้วยภูมิปัญญา ความเชื่อ ขนบธรรมเนียม ประเพณี และกฎระเบียบขององค์กรชุมชนเองรวมทั้งมีหลากหลายหน่วยงาน เข้าไปจัดการลุ่มน้ำ มาเป็นระยะเวลายาวนาน ด้วยความเหมาะสมหลายประการดังกล่าวจึงเลือกเป็นพื้นที่ศึกษา

3.3 วิธีการและเครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

ผู้วิจัยได้ใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ เพื่อให้ได้ข้อมูลที่สมบูรณ์ตามวัตถุประสงค์ ผู้วิจัยได้กำหนดเครื่องมือในการเก็บรวบรวมข้อมูลดังนี้

3.3.1 การสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้าง (Informal Interview)

เป็นลักษณะคำถามแบบปลายเปิด ที่ได้มีการกำหนดหัวข้อศึกษาไว้อย่างกว้างๆ ล่วงหน้า โดยผู้วิจัยต้องใช้วิธีการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก เพื่อให้ได้ข้อมูลระดับลึกและสามารถยืดหยุ่น หรือปรับปรุงคำถามได้ตลอดตามสถานการณ์ของการสัมภาษณ์ โดยนำวัตถุประสงค์หลัก แยกเป็นวัตถุประสงค์ย่อย ในวัตถุประสงค์ย่อยมีประเด็นต่างๆ แยกย่อยลงไปอีก แล้วนำไปสร้างเป็นเครื่องมือในภาคสนาม โดยทำเป็นตารางการจัดข้อมูล (ภาคผนวก) ซึ่งตารางการจัดทำข้อมูลมีชื่อสำคัญ คือ วัตถุประสงค์หลัก วัตถุประสงค์ย่อย ประเด็นคำถาม แหล่งข้อมูล เครื่องมือในการเก็บข้อมูล และการวิเคราะห์ข้อมูล

เมื่อสร้างตารางการจัดทำข้อมูลแล้วได้นำประเด็นต่างๆ มาพิจารณา เพื่อนำไปสร้างโครงสร้างคำถาม โดยมีตารางการจัดทำข้อมูลเป็นแนวทางในการศึกษา โดยประเด็นในการสัมภาษณ์ คือ

1. บริบทชุมชน ได้แก่ ประวัติความเป็นมา การตั้งถิ่นฐาน ที่ตั้ง อาณาเขต การคมนาคม ลักษณะทางกายภาพของทรัพยากร ดิน น้ำ ป่า ประชากร ลักษณะทางสังคม วัฒนธรรม การศึกษา สภาพเศรษฐกิจ ระบบการผลิต รายได้ ภาวะหนี้สิน ประเพณีและความเชื่อ
2. ปัจจัยและกลไกที่มีความสัมพันธ์ในการปรับเปลี่ยนภูมิปัญญาในการจัดการดิน น้ำ ป่า

3. รูปแบบ ขั้นตอน และเงื่อนไขในการปรับเปลี่ยนภูมิปัญญาในการจัดการ
ดิน น้ำ ป่า

4. ภูมิปัญญาดั้งเดิมในการจัดการทรัพยากร ดิน น้ำ ป่า ของชุมชน

5. ภูมิปัญญาใหม่ ซึ่งเกิดจากการบูรณาการภูมิปัญญาดั้งเดิม ในการจัดการ
ดิน น้ำ ป่า กับ หลักวิชาการตามกรอบแนวคิดว่าด้วยการพัฒนาอย่างยั่งยืน

3.3.2 การสังเกต

ผู้วิจัยได้ใช้เทคนิคการสังเกตแบบมีส่วนร่วม (Participant Observation) และการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม (Non-Participant Observation) ร่วมควบคู่กันไป เพื่อความสมบูรณ์ของข้อมูลในการศึกษา ได้มีโอกาสใช้เครื่องมือทั้งสองแบบในขณะที่ทำการศึกษาในชุมชน

1. การสังเกตแบบมีส่วนร่วม เป็นการเฝ้าดูสิ่งที่เกิดขึ้นในชุมชน แล้วนำมาวิเคราะห์ความสัมพันธ์กับสิ่งอื่น โดยการเข้าร่วมในกิจกรรมต่างๆ ของหมู่บ้าน เช่น การเข้าร่วมประชุมคณะกรรมการหมู่บ้าน การเข้าร่วมประเพณีปีใหม่กับชาวบ้าน และงานบุญในหมู่บ้าน เข้าร่วมกิจกรรมการศึกษาดูงานด้านอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ รวมทั้งการใช้ชีวิตร่วมกับคนในชุมชนเสมือนผู้วิจัยเป็นสมาชิกคนหนึ่งชุมชน

2. การสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม ผู้วิจัยได้ใช้เทคนิคนี้ตลอดเวลาที่เก็บข้อมูลอยู่ในชุมชน โดยไม่ให้ผู้ให้ข้อมูลรู้ว่าผู้วิจัยกำลังสังเกตพฤติกรรม หรือปรากฏการณ์ต่างๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในประเด็นข้อมูลพื้นฐานและบริบทของชุมชนซึ่งผู้วิจัยอาศัยการสังเกตสภาพความเป็นอยู่ของคนภายในชุมชน ความสัมพันธ์ของคนในชุมชน ตลอดจนความสัมพันธ์กับคนภายนอกชุมชน

3.3.3 การสนทนาและการอภิปรายกลุ่มย่อย (Group Discussion)

ผู้วิจัยใช้เทคนิคนี้กับกลุ่มชาวบ้านและกลุ่มผู้นำทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ โดยจะกลุ่มอภิปรายกลุ่มละประมาณ 3 - 5 คน โดยเน้นความหลากหลายของประชากร เพื่อเป็นการยืนยันและตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูล ส่วนประเด็นที่อภิปรายจะเป็นประเด็นเดียวกันหรือต่างกันขึ้นอยู่กับความรู้พื้นฐานและประสบการณ์ของสมาชิกแต่ละคน การสนทนางานนี้ผู้วิจัยได้ใช้พลวัตของกลุ่ม (Group Dynamic) เป็นสิ่งกระตุ้นให้สมาชิกแต่ละคนได้แสดงความคิดเห็นและทัศนะอย่างเปิดเผยและจริงใจขณะที่ทำการสนทนา ซึ่งความคิดเห็นของคนหนึ่งสามารถช่วยกระตุ้นให้คนอื่นในกลุ่มอยากจะสนทนาแลกเปลี่ยนความคิดเห็น อยากแสดงทัศนะและประสบการณ์ของตน ในการใช้เครื่องมือนี้จะใช้ภายหลังจากที่ผู้วิจัยได้ทำการสัมภาษณ์และ

หน้า ๓๓
หน้า ๓๓

๒๓

ในระยะแรกนี้ ผู้วิจัยมุ่งเก็บข้อมูลเกี่ยวกับประวัติหมู่บ้าน และบริบททั่วไปของชุมชนในการเก็บข้อมูลเหล่านี้ ผู้วิจัยได้รับคำแนะนำจากผู้ใหญ่บ้านและผู้อาวุโสในการเลือกผู้ให้ข้อมูลหลัก (Key Informants) เมื่อได้รายชื่อแล้วผู้วิจัยก็จะนัดหมายเพื่อสอบถามข้อมูล หรือไม่ก็เชิญผู้ให้ข้อมูลเหล่านี้ด้วยตนเองเพื่อมาร่วมพูดคุยกันเป็นกลุ่ม ซึ่งสามารถตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูลได้เป็นอย่างดี

ระยะที่ 2 เป็นระยะเวลาการเก็บข้อมูลในประเด็นที่ศึกษา โดยกำหนดประเด็นคำถามไว้ล่วงหน้า หลังจากที่ผู้วิจัยได้มีความคุ้นเคยกับคนส่วนใหญ่มากแล้ว ผู้วิจัยจึงสามารถทำการศึกษาแบบเจาะลึกในประเด็นที่กำหนดไว้ เทคนิคการวิจัยที่ใช้มากในการรวบรวมข้อมูลนี้คือการสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้าง การสัมภาษณ์แบบเจาะลึก การสังเกตแบบมีส่วนร่วมและการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม โดยผู้วิจัยได้ทำกรณีศึกษาบุคคลที่เป็นผู้ให้ข้อมูลหลักไว้ล่วงหน้า เมื่อถึงเวลานัดหมายผู้วิจัยก็จะไปตามเวลา แต่บางครั้งก็จะไม่พบผู้ให้ข้อมูลหลักเนื่องจากออกไปทำงานที่ไร่ ผู้วิจัยต้องเพียรพยายามกลับไปใหม่ เมื่อพบผู้ให้ข้อมูลหลักอีกครั้งก็จะทำการสัมภาษณ์ทันที กรณีนัดหมายจึงไม่มีผลต่อโอกาสในการสัมภาษณ์มากนัก ถ้าคนในชุมชนมีเวลาว่างก็ไม่รังเกียจหากผู้วิจัยไปพบครั้งแรกแล้วคือสอบถามข้อมูลเลย เมื่อสอบถามข้อมูลเสร็จผู้วิจัยก็จะไปทักทายบ้านใกล้เคียง หรือถ้ามีโอกาสก็จะนัดหมายไว้เพื่อทำการสัมภาษณ์ในครั้งต่อไป

การเก็บข้อมูลทุกครั้ง ผู้วิจัยได้จดบันทึกไว้เป็นหลักฐานเพื่อสามารถจดจำข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ หรือบางครั้งใช้วิธีการบันทึกเทปในการสัมภาษณ์ สำหรับการบันทึกข้อมูลที่ได้จากการสังเกตแบบมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วม ผู้วิจัยจะทำการจดบันทึกทันทีที่สังเกตเห็นโดยไม่ให้ผู้ให้ข้อมูลรู้ตัวว่ากำลังถูกสังเกต โดยใช้เวลาในช่วงตอนกลางวันในการเรียบเรียงข้อมูลที่ได้จากการบันทึกเทป นอกจากนี้ได้ถ่ายรูปบุคคลและเหตุการณ์สำคัญต่างๆ เพื่อประกอบข้อมูลให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้นอีกด้วย

ระยะที่ 3 เป็นระยะของการตรวจสอบข้อมูล ผู้วิจัยได้ใช้เวลาช่วงสุดท้ายนี้เป็นช่วงที่ต้องเดินทางเข้าออกหมู่บ้านเป็นระยะๆ และนำข้อมูลที่ได้เข้ามาปรึกษากับอาจารย์ที่ปรึกษางานวิจัย เพื่อรับฟังคำแนะนำและหาแนวทางให้ได้ข้อมูลตรงตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ ผู้วิจัยได้ใช้เวลานี้เก็บรวบรวมข้อมูลเพิ่มเติมจากประเด็นต่างๆ ที่เก็บมาแล้ว ข้อมูลส่วนใดที่ยังไม่เพียงพอต่อการวิเคราะห์ หรือยังไม่ชัดเจนก็จะติดตามในส่วนนั้นๆ ผ่านทางผู้ให้ข้อมูล ซึ่งเป็นหลักในการเก็บรวบรวมข้อมูล โดยผู้วิจัยมีความสนิทและคุ้นเคยเป็นอย่างดี

3.5 การตรวจสอบข้อมูล

หลังจากได้ทำการเก็บรวบรวมข้อมูลแต่ละครั้ง ผู้วิจัยได้จัดบันทึกและตรวจสอบข้อมูลทุกครั้งอย่างละเอียดและสม่ำเสมอ เพื่อให้ได้ข้อมูลที่ถูกต้องสมบูรณ์ ซึ่งผู้วิจัยได้ทำการเก็บข้อมูลและตรวจสอบข้อมูลไปพร้อมๆ กัน โดยใช้วิธีตรวจสอบข้อมูลแบบสามเส้า (Triangulation)-ตามแนวทางของ สุกงาค์ จันทวานิช (2539)-ซึ่งมีวิธีการตรวจสอบข้อมูลดังนี้

3.5.1 การตรวจสอบสามเส้าด้านข้อมูล (Data Triangulation)

โดยการนำข้อมูลที่ได้จากภาคสนามและข้อมูลจากงานวิจัยที่เกี่ยวข้องมาวิเคราะห์ เปรียบเทียบระหว่างเวลา สถานที่ บุคคลและเนื้อหาที่แตกต่างกันว่า ถ้าหากเวลาต่างกันข้อมูลที่ได้เหมือนกันหรือไม่ ข้อมูลที่ได้ต่างสถานที่กันข้อมูลที่ได้เหมือนกันหรือไม่ และถ้าหากบุคคลเปลี่ยนไปข้อมูลที่ได้เหมือนกันหรือไม่

3.5.2 การตรวจสอบสามเส้าด้านวิธีรวบรวมข้อมูล (Methodology Triangulation)

เป็นการใช้วิธีรวบรวมข้อมูลด้านต่างๆ กัน เพื่อรวบรวมข้อมูลเรื่องเดียวกันโดยในการศึกษาได้ใช้วิธีการสังเกตแบบมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วม ควบคู่กับการสัมภาษณ์พร้อมทั้งการศึกษาข้อมูลจากแหล่งเอกสารประกอบด้วย หากข้อมูลที่ได้มีความแตกต่างกันหรือขัดแย้งกัน ผู้วิจัยจะเข้าไปเก็บรวบรวมข้อมูลอีกครั้ง และหากข้อมูลที่ได้ทำการตรวจสอบแล้วปรากฏว่าเป็นข้อมูลที่เหมือนกันก็นำเชื่อถือเป็นข้อมูลที่ถูกต้องแล้ว จากนั้นนำผลการศึกษามาปรึกษาอาจารย์ที่ปรึกษา และนำเสนอผลการวิเคราะห์ข้อมูลเป็นลักษณะรายงานการวิจัยเชิงบรรยาย

3-๖๖๖๒๖

3.6 การวิเคราะห์ข้อมูลและแปลผล

ผู้ศึกษาได้วิเคราะห์ไปพร้อมๆ กับการเก็บรวบรวมข้อมูลอยู่ตลอดเวลา ซึ่งมีการตรวจสอบข้อมูลเพื่อให้ได้ข้อมูลที่สมบูรณ์และวิเคราะห์ โดยผู้วิจัยนำข้อมูลที่ผ่านการตรวจสอบข้อมูลแล้ว มาจัดทำให้เป็นระบบ หาความหมาย แยกแยะองค์ประกอบ ทั้งเชื่อมโยงและหาความสัมพันธ์ของข้อมูล เพื่อให้สามารถนำไปสู่ความเข้าใจต่อการเปลี่ยนแปลงปรากฏการณ์และทำความเข้าใจกับความหลากหลายและความแตกต่างของข้อมูลที่รวบรวมมา เพื่อนำเสนอรายงานผลภาพรวม ของแนวทางในการจัดการพื้นที่ชุ่มน้ำที่เหมาะสม